

Undorító tavasz. A Zitzer Szellemi Köztársaság és a polgári ellenállás szellemi alakzatai

OLÁH TAMÁS

A múlt század kilencvenes éveinek elején – miközben az egykori Jugoszlávia épp darabokra hullott – a magyar országhatártól mindössze húsz kilométerre fekvő, alig kétezer lelket számláló észak-vajdasági Oromhegyes (szerbül: Trešnjevac) jelentőségteljes események színterévé vált. A település szinte kizárólag földművelésből és állattenyésztésből élő lakossága a polgári engedetlenség és a békés lázadás módozatait hónapokon keresztül gyakorolva valósította meg a vajdasági magyarság legjelentősebb és kétségtelenül leghosszabb – 96 napig tartó – háborúellenes megmozdulását.¹ Ugyan az orromhegyesi ellenállással kapcsolatban több (elsősorban szociológiai) elemző tanulmány is megjelent, és számos tudósítás, visszaemlékezés, interjú, továbbá vizuális és szöveges dokumentum érhető el, a közösségi emlékezetben a történéseket elbeszélő megannyi párhuzamos mikrotörténet van jelen mind a mai napig.² Az események során szervező-

ként és a közösség motorjaként működő helyi iskolaigazgató, Balla Lajos „Laci”,³ aki nem csak az egyik legbőbeszédűbb emlékezőként, de (ön)dokumentálóként és későbbi szerkesztőként is kulcsszerepet játszott a Zitzerről kialakított narratívák megkonstruálásában, a következőképpen fogalmazott:

„Az egész békemegmozdulásként indult, de a kényszerítő körülmények hatására sokkal több lett belőle, egy új fajta – az individualizmuson alapuló – közösség kialakításának a kísérlete és a polgári engedetlenség meghonosítása, annak intézményesítése, a balkáni-bizánci szürrealista valóságban egy szürrealista ellenállási forma meghonosítása.”⁴

1989. május 8-án Slobodan Milošević, a Szerbiai Kommunista Szövetség első embere fölényesen (a szavazatok mintegy 80%-ának megszerzésével) vált az akkori Jugoszlávia legnépesebb tagállama, a Szerb Köztársaság elnökségének vezetőjévé.⁵ Még ugyan-

¹ Az orromhegyesiek identitásának fontos részét képezi, hogy a hagyomány szerint a falut szabadságharcosok alapították az 1848/49-es forradalom után, akik ezen a területen foglaltak telkeket családjaik számára, mert nem voltak hajlandóak földtulajdonosok béreseiként dolgozni. A szóbeszéd szerint a földfoglalók közül többen is Rózsa Sándor egykori betyárjai voltak.

² Lásd: RÁCZ Krisztina, „A tankokkal körülvett falu legendája – Legenda és valóság a Zitzer Szellemi Köztársaságban”, in *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése 1989–1999*, szerk. LOSONCZ Márk és RÁCZ Krisztina (Budapest: L’Harmattan, 2018), 143–161.

³ Balla Lajos neve a különböző forrásokban szinte kizárólag becenevével kiegészülve szerepel, önmagára is így hivatkozik. A Balla Lajos Laci, a Balla Lajos-Laci és a Balla Lajos „Laci” írásmód egyaránt felbukkan.

⁴ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény: A clubtól a Szellemi Köztársaságig* (Oromhegyes: Oromhegyesi Faluház Alap, [1994] 2012), 10.

⁵ A huszadik század hetvenes éveire a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban már-már ijesztő mértékben felerősödő nemzetiségi ellentéteket Josip Broz Tito, az államalakulat örökös elnöke 1974-ben egy új

ebben az évben – az ún. joghurtforradalom⁶ eseményeit követően – nagymértékben megcsönkította a Vajdaság és Koszovó széleskörű tartományi autonómiáját az 1974-es alkotmányban biztosított jogkörökhöz ké-

alkotmánnyal igyekezett letörni. Ezen új alaptörvény értelmében az egyetlen kézben összpontosuló kormányzást felváltotta a tagköztársaságok és autonóm tartományok által delegált nyolctagú elnökség, melynek élén természetesen továbbra is Tito állt egészen 1980-ban bekövetkező haláláig. Az alkotmány az országot továbbra is szövetségi államként határozta meg, de bizonyos területeken konföderatív logikát követett. Először is bevezették, hogy minden egyes föderális egység (Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Macedónia, Montenegró, Szlovénia és Szerbia) egy-egy szavazattal, illetve vétójoggal élhet a JSZSZK-t érintő kérdésekben, a helyi ügyekben pedig erős autonómiát kaptak. Ezen felül az olyan területek, mint Koszovó és a Vajdaság, ahol számottevő volt a nemzeti kisebbségek aránya, szintén autonóm tartományi státuszt nyertek, és ezzel együtt egy-egy képviselőt az elnökségi tanácsban.

⁶ A hivatalosan bürokráciaellenes forradalomnak nevezett eseménysorozat Slobodan Milošević híveinek több alkalommal is megrendezett utcai tiltakozása volt 1988 és 1989 között. Közismert elnevezése arra a megmozdulásra utal, melynek során a felbőszült, busszal Újvidékre utaztatott tüntetők ivójoghurttal dobálták meg a Vajdasági Tartományi Képviselőház épületét, miközben a széleskörű tartományi autonómia eltörlését követelték. A tüntetések megdöntötték a Vajdaság és Koszovó tartományi kormányait, valamint a Montenegrói Szocialista Köztársaság kormányát, helyükre pedig Milošević szövetségesei kerültek, ezáltal meghatározó szavazati tömböt hozva létre a jugoszláv elnökségi tanácsban belül. Így a 8 fős tanács 4 tagja immár szerb érdekeket képviselt.

pest. Alig másfél évvel később, 1990. december 23-án, a többpártrendszer bevezetését követő első parlamenti választáson Milošević immár az általa alapított Szerbiai Szocialista Párt színeiben lett a tagállam elnöke. A polgárok egyébként nem kevesebb, mint 44 politikai csoportosulásra – számos nemzeti kisebbségi lista mellett, például az első és sokáig egyetlen szerbiai magyar párt, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének (VMDK) listájára – adhatták le voksukat.⁷ Milošević és az SZSZP a szavazatok relatív többségét (46%) szerezte meg, ám a választási rendszer sajátosságaiból fakadóan ez végül 194 helyet, azaz majdnem 78%-os abszolút többséget jelentett a 250 fős köztársasági parlamentben. (A VMDK egyébként 8 mandátumhoz jutott. Megközelítőleg 133 ezer polgár szavazott rájuk, tehát az akkor körülbelül 340 ezer fős tartományi magyarság kevesebb mint felét sikerült csak mozgósítaniuk.)⁸

Mint ismeretes, a jugoszláv tagállamok nacionalista szólamokat szívesen hangoztató vezetői nem nézték tétlenül Milošević hatalmi törekvéseit. Szlovénia és Horvátország 1991 júniusában egyoldalúan kikiáltotta függetlenségét, a valamikor még egységesnek tűnő közös délszláv állam véres testvérháborúba sodródott, s fokozatosan feldarabolódott. A frontvonalak szinte egytől egyig az ország nemzetiségi szempontból vegyes területein húzódnak, melyekre több utódállam is igényt tartott. A háború első szakaszában a legvéresebb harcok a Vajdasággal szomszédos – ma Horvátországhoz tartozó – Szlavóniában és Baranyában folytak. Tömeges

⁷ Bár az ország népességének 17%-át mozgósítani képes koszovói albán pártok egységesen bojkottálták a szavazást, így is a felnőtt lakosság közel 72%-a járult az urnák elé.

⁸ Vö. [N. N.], *Izbori 1990. Konačni rezultati izbora za predsednika republike i narodne poslanike* (Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije, 1991)

mozgósítás vette kezdetét Szerbiában, mely a magyar lakosságot sem kímélte.⁹

1992 tavaszáig a lakosságát tekintve gyakorlatilag teljesen magyar nemzetiségű Oromhegyest elkerülte a mozgósítási hullám. Május 5-én azonban 34 páncélos harckocsi érkezett Kanizsára (szerbül: Kanjiža),¹⁰ a falut is magába foglaló község¹¹ központjába, amelyeket – a helyiek értesülései szerint – a baranyai hadszíntérről vezényeltek vissza, és mivel a közeli laktanyákban nem volt már hely, ott létesítettek számukra új kaszárnyát. Mint Balla Lajos „Laci” egy későbbi visszaemlékezésében megjegyzi, érdekes, hogy bár ezek a tankok állítólag megjárták a frontot, mégis sértetlenül érkeztek Kanizsára, ami – a helyiek szerint – arra engedett következtetni, hogy a hatalom valójában készenlétben álló járműveket irányi-

⁹ Jugoszlávia széthullása miatt 1992. április 27-én ismét választásokat tartottak Szerbiában. Bár a polgárok 63%-a a többnyire kis pártokra bomló ellenzékre szavazott, a megmérettetés újból Milošević pártjának győzelmével zárult, de 101 mandátumukkal már csak relatív többségben kormányozhattak. (73 képviselővel a szélsőségesen nacionalista megnyilvánulásairól ismert Vojislav Šešelj Szerb Radikális Pártja vált a második legnagyobb csoportosulássá a törvényhozásban.) Bár sokáig úgy tűnt, hogy a VMDK több vajdasági párttal együtt bojkottálni fogja a voksolást, végül 9 politikust sikerült a parlamentbe juttatniuk.

¹⁰ Ma a település hivatalos magyar neve az első világháború előtt viselt névváltozat: Magyarkanizsa.

¹¹ A magyarországi terminológiában e kifejezés járásnak felelne meg. Általában egy várost és a hozzá tartozó kisebb településeket magába foglaló közigazgatási egységet jelöl. 1991-ben Kanizsa község területén 13 településen megközelítőleg 31 ezer ember élt, ebből 27 ezren vallották magukat magyar nemzetiségűnek.

tott erődemonstrációs céllal a túlnyomó többségben magyarok lakta térségbe, s nem bevetésből hívta vissza azokat.¹² Egy nappal később, május 6-án aránytalanul sok, mintegy 200–220 behívó érkezett a kétezer fős Oromhegyesre (ez körülbelül a 18 és 60 év közötti hadköteles férfiak számának fele),¹³ melyekben az állt, hogy a tartalékos sorkatonáknak május 10-e és 13-a között a kanizsai új kaszárnyában kell jelentkezniük hadgyakorlatozás céljából.¹⁴ A futárok nagy része megtagadta a kézbesítést (volt aki ezért három hónapos elzárást kapott), de akadt olyan is, aki „lelkiismereti kötelességének” érezte, hogy a küldemények eljussanak a címzettekhez. (Őt egy este a helyiek alaposan megverték, de erről az esetről később egyik fél sem beszélt.)¹⁵

Az egyre kilátástalanabbnak tűnő helyzet hatására a helyi egészségházában dolgozó doktornő és hat nővér (dr. Gazdag Veronika, Pekla Eszter, Kanyó Erzsébet, Teslić Gizella, Koncz Klára, Mészáros Ildikó és Kávai Laura) arra az elhatározásra jutottak, hogy valamilyen módon meg kell gátolni férjeik, fiúgyermekük és szeretteik frontra való elhurcolását, ezért Balla Lajosnak, a helyi általános iskola igazgatójának és a VMDK körzeti elnökének segítségével – aki gyakorlatilag az egyetlen volt a faluban, akinek voltak korábbi tapasztalatai nagyobb lélekszámú rendezvények szervezése terén – egy háborúellenes nagygyűlés összehívását kezdeményezték május 10-ére a falu főterére. Egyes források szerint az egészségház dolgozói saját irodájában ke-

¹² Egy lehetséges etnocídiumtól való félelem több korabeli forrásban is megjelenik.

¹³ BALLA Lajos, szerk., *Kispiactól Oromhegyesig – lehetett bátran is félni (1991–1992)* (Oromhegyes: Oromhegyesi Faluház Alap, 2017), 168.

¹⁴ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 9.

¹⁵ BALLA Lajos, szerk., *Kispiactól Oromhegyesig...*, 168.

resték fel Ballát, míg az iskolaigazgató úgy emlékszik vissza, hogy május 7-én épp az egészségházban volt – hogy kivegye egészségügyi kartonját egy szegeden esedékes ideggyógyászati ellenőrzés miatt –, amikor feltűnt neki az ápolónők „elkeseredettsége, de egyben eltökéltsége is,” és faggatni kezdte őket.¹⁶ Balla biztosította az asszonyokat arról, hogy amennyiben elhatározásukban valóban eltökéltek, azaz vállalják a nagygyűlés megszervezését, ő bármilyen technikai segítségre hajlandó; ha kell, értesíti a legismertebb vajdasági ellenzéki vezetőket, sőt a szerbiai és nemzetközi közvéleményt is. Az egészségház dolgozói még aznap este bejelentették a kanizsai rendőrkapitányságon a tervezett eseményt, melyet következetesen falugyűlésnek neveztek, mivel a hatályos jogszabályok szerint egy tüntetéssel szemben azt elegendő volt csak bejelenteni, nem kellett külön engedélyért folyamodniuk.¹⁷ A szükséges formanyomtatványon azt tüntették fel, hogy a gyűlés szervezői az oromhegyesi nők, résztvevői helyi és környékbeli lakosok, továbbá – Balla javaslatára – homályosan úgy fogalmaztak, hogy a rendezvény talán egy óráig, fél napig, két napig, de lehet, hogy egy hónapig tart majd.¹⁸ Kanizsa szerb rendőrfőkapitánya egyébként támogatásáról biztosította a szervezőket, és megígérte, hogy szavatolja a résztvevők biztonságát. Ezt azért is fontos hangsúlyozni, mert 1992 márciusától kezdve olyan híresztelések terjedtek el a község területén kisebbségben élő szerbség körében, hogy a VMDK helyi szervezete szeparatista, és egy független magyar területet kíván létrehozni a községben, és „emellett le kívánják mészárolni a

¹⁶ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 9.

¹⁷ RÁCZ Krisztina, „A tankokkal körülvett...” 145.

¹⁸ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 9.

Kanizsán és környékén élő szerbeket.”¹⁹ Értethető módon e pletykák jelentős feszültséget generáltak a nemzetiségek között. Balla visszaemlékezései szerint több helyi szerb család menekült el félelmében a tízezer fős kisvárosból, és nem csoda, hogy a békenagygyűlés szervezői is nyílt konfrontációtól tarthattak.²⁰ A helyi belügyi szolgálatot vezető rendőrfőnök azonban betartotta ígéretét. Az 1992. május 10-ei eseményről készült amatőr felvételen – mely az összes felszólalást rögzítette – jól látható hat egyenruhás rendőr, akik kedélyesen beszélgetnek az egybegyűltekkal.²¹

A videódokumentum jobb alsó sarkában megjelenő dátum- és időbélyeg alapján kijelenthető, hogy a helyiek már több, mint egy órával a 17 órára meghirdetett falugyűlés előtt gyülekezni kezdtek a központban található iskolaépület előtt, s a kihelyezett hangszórókból már ekkor hangos zene szólt. A VHS-felvétel azzal kezdődik, ahogy az operatőr (Nagy Róbert) körbepásztáz a helyszínen, miközben Földes László „Hobo” épp Jim Morrison *Amerikai ima* című versét szavalja. („Utazzunk tovább a rémálomba / Kapaszkodjunk az életbe.”) Később a The Doors, Deák Bill Gyula, Rade Šerbedžija és Ceca²²

¹⁹ BALLA Lajos, szerk., *Kispiactól Oromhegyesig...*, 144.

²⁰ BALLA Lajos, szerk., *Kispiactól Oromhegyesig...*, 144.

²¹ „Zitzer Szellemi Köztársaság (1992)”, archív felvétel, 59. perc, készítette: NAGY Róbert, YouTube, közzétette: Jugoszláviai Magyar Archívum, 2018. ápr. 15., hozzáférés: 2021.05.10.,

<https://www.youtube.com/watch?v=z7vySLvILms&t=7962s>.

²² Rade Šerbedžija, a nemzetközi szinten is ismert jugoszláv színész (*Blöff, Mission Impossible 2, Tágra zárt szemek*), 1992-ben jelentette meg néhány dalt tartalmazó, nyíltan háborúellenes magnókazettáját a szarajevói Discoton kiadónál, melynek az orom-

többszörfire pacifista témájú dalai is elhangzotak.

Oromhegyes a környék egyetlen magaslatán, a 107 méter magas Csákó-halmon (más néven Bergel-dombon) fekszik.²³ A dombhát vonulatára merőlegesen fut végig a falu főútja, mely a központban, az iskola és a templom előtt gyakorlatilag belevág a domborzatba, s ezzel kanyonhoz hasonlóan választja szét a település két részét. Ez a térszerkezet 1992-ben természetes, betonlépcsőkkel burkolt magaslatot képezett a szónokok számára, tágas teret az aszfalt szintjén a tömegnek, és szinte páholyszerű nézőhelyet a felszólalókkal szemközti oldalon, melynek csuszamlásbiztosra betonozott meredélyén hatalmas, vörössel felfestett, de már jócskán megkopott felirat volt olvasható szerb nyelven. A közismert partizándalból származó, felvonulásokon és köztereken is gyakran feltűnő jelmondat teljes egészében így szólt: „Tito elvtárs, esküszünk neked, hogy a te utadról nem térünk le!”²⁴ A titói elképzelésekkel szöges ellentétben álló eszmék nevében vívott háborút elítélő tömeg mögött kifejezetten groteszk díszletként magasodott a falukép e részlete.

hegyesen is elhangzó *Neću protiv druga svoga* (Nem leszek a barátom ellensége) című dalában a Ceca művésznéven ismert Svetlana Veličković is közreműködött. Ceca 1995-ben a baranyai és boszniai háborús bűnös, Arkan kapitány, azaz Željko Ražnatović felesége lett. Ez a kazetta volt az 1974 óta működő Discoton egyik utolsó kiadványa, mielőtt Szarajevó 1992 áprilisában kezdődő, négy éven át tartó ostroma során a kiadó épülete az összes mesterlemezrel együtt megsemmisült.

²³ A döntő fontosságú zentai diadal (1697) előtt itt vívták 1686-ban az első győztes csatát a török csapatok ellen a térségben.

²⁴ Szerbül: Druže Tito, mi ti se kunemo, da sa tvoja puta ne skrenemo!

A békenagygyűlésen felszólalókat a tüntetést kezdeményező ápolónők képviselőjében az akkor huszonegy éves Bálint Klára jelentette be, akinek (huszonhárom éves) férje ekkor már hosszabb ideje a baranyai fronton harcolt. Bevezetőjét, azzal kezdte, hogy a „hallgatás ideje elmúlt”, s ideje bebizonyítani, hogy „a barbárságot akarattal és értelemmel” igenis le lehet győzni.²⁵ Beszédet mondott még az oromhegyesi ápolónők közül Mészáros Ildikó és Kanyó Erzsébet, továbbá a helyi Szecsei Natália is. Izgalmas, hogy Mészáros Ildikó szövegében a művészet és az alkotás mint lehetséges alternatíva, mint az erőszakra adott adekvát válasz körvonalazódott: „Nem akarjuk gyermekeinkbe továbbadni a rettegést és a kilátástalanságot! Ecsetet, gitárt, ceruzát akarunk a kezükbe adni, hogy művészettel, értelemmel nyerjék meg a mindennapok harcát.”²⁶ Mészáros ekkor még valószínűleg nem sejtette, hogy a művészettel való felfegyverkezés a következő hetek eseményeinek egyik vezérmotívumává válik majd. Következőként Kanyó Erzsébet az oromhegyesi anyák, feleségek és leánytestvérek négy követelését ismertette: 1) vonják vissza a mozgósítási parancsot, 2) térjenek haza azok, akiket már a frontra vittek, 3) a külföldre menekültek büntetlenül hazatérhessenek, és 4) alakuljon meg Kanizsa Község Békeligája. A követelések felolvasását kitörő taps követte. Ez után a VMDK képviselőjében felszólt, Balla Lajos „Laci”, Müller Éva, Ágoston András, a párt alapító-elnöke, és az elnökség tagja, az Új Symposion folyóirat harmadik generációjához tartozó Csorba Béla is, akit egy évvel korábban már bebörtönöztek a behívóparancs megtagadásáért, s beszédében ezúttal a parancsmegtagadással kapcsolatban adott praktikus tanácsokat a helyi katonaköteles

²⁵ „Zitzer Szellemi Köztársaság (1992)...”, 12–14. perc.

²⁶ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 15.

férfiaknak és rokonaiknak, miközben a községi rendőrök az összegyűlt tömegben sétálgattak.²⁷ Nenad Čanak, a Vajdasági Szociáldemokrata Liga vezetője – akinek pártja az áprilisi választás bojkottálói közé tartozott – szerb nyelven mondott támogató beszédet, melyben többször is nemzetiszocialistának nevezte a regnáló kormányt, s többek között azt is kiemelte, hogy míg a Vajdaságból minden harmadik katonakorú férfit a frontra vezénylik, az ország többi részéből csak minden tizenegyediket, a háborúnak pedig 1992 májusáig 28 ezer rokkantja volt.²⁸ A mikrofonhoz szólították még a vajdasági magyarság kisebbségi helyzetét tematizáló parabolisztikus regényeiről, novelláiról és a korábbi (titói) rendszert (is) bíráló újságcikkeiről ismert Varga Zoltánt.²⁹ Az író elmondta, hogy nem készült beszéddel, mivel csak a reggeli Magyar Szóból³⁰ értesült a béketüntetés híreről, de mindenképpen meg akart jelenni, hogy szolidaritásáról biztosítsa az egybegyűlteket. A járványos gyermekbénulása miatt gyerekkora óta kerekesszékekhez kötött Varga meglepő performatív aktsussal zárta mondandóját:

„Ha már az a helyzet, hogy ebben a tolókcocsiban ülök, felhasználom azt a lehetőséget, hogy ez a tolókcocsi – bármennyire is nem háborús okokból kerültem bele – legyen egy kicsit riasztó példa is arra, és intse azokat, akik itt je-

²⁷ „Zitser Szellemi Köztársaság (1992)...”, 57–62. perc.

²⁸ „Zitser Szellemi Köztársaság (1992)...”, 24–36. perc

²⁹ Varga Zoltán 2000-ben bekövetkezett halálakor írja róla író társa, Tari István, hogy csak azért nem büntették börtönnel, mert kerekesszékekben élt: „oly korban éltél, melyben előny volt nyomoréknak lenni!” TARI István, „Varga Zoltán halálhírére”. *Magyar Szó*, 2000. ápr. 25., 5.

³⁰ Az egyetlen vajdasági magyar napilap.

len vannak, juttassa eszükbe, hogy esetleg annak következtében tolókcocsiba is kerülhetnek, hogyha a behívónak eleget tesznek.”³¹

A megmozdulás utolsó, bejelentetlen szónokaként egy oromhegyesi apa beszélt fiáról, aki épp a boszniai hadszíntéren teljesített kényszerű szolgálatot.

A nagygyűlés során Balla Lajos „Laci” három alkalommal is a mikrofonhoz lépett. Először felolvasta beszédét, melyet egy nyuszi viccel és a simulékony nyúlmagatartás elutasításával indított,³² majd kijelentette, hogy a VMDK kész a Községi Békeliga megalapítására, mely szervezetnek az volna az elsődleges célja, hogy az oromhegyesi nők követeléseit teljesülhessenek, s a térségben

³¹ „Zitser Szellemi Köztársaság (1992)...”, 67–69. perc.

³² „Sétálni indult a kis nyúl az erdőbe. Egyszer csak elébe toppant a kisoroka a következő szavakkal:

- Ejnye kisnyúl, miért nincs kalap a fejedben? Mivel a nyuszi nem tudott válaszolni, a kisoroka jól helybenhagyta.

Másnap újból sétálni indult a nyuszi és a félreértések elkerülése végett kalapot nyomott a fejébe. Ismét találkozott a kisorokával.

- Hé, nyuszi, miért van kalap a fejedben? A kisnyúl erre a kérdésre sem tudott kielégítő választ adni, ezért ismét verést kapott. Ezekután napokig nem mert az erdőbe menni, de amikor hírt kapott arról, hogy a legközelebbi találkozáskor a kisoroka cigarettát fog kérni tőle, erre fölkészülve bátran indult erdei sétájára. Most a találkozás a következőképpen zajlott le:

- Nyuszi, van-e cigarettád?

- Igen, milyen parancsolsz, füstszűrőset vagy filter nélkülit?

- Nyuszi, nyuszi, már megint nincs kalap a fejedben!” BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 16.

minden egyes népcsoport békében élhessen egymással. Ezután így folytatta:

„Ne felejtsetek el, túszaik vagyunk a jelenlegi szerbiai politikának, hogy áldozataink vagyunk egy szétesőfélben levő embertelen, parancsuralmon alapuló rendszernek! [...] Állítom, hogy most is a polgári engedetlenséggel, a különféle parancsok megtagadásával, a lassú vízpartot mos politikájával eredményesen vehetjük föl a harcot az ellenünk egyetlenegy argumentumot, az erőszakot fölsorakoztatott hatalom ellen.”³³

Második, nyilvánvalóan spontán felszólalásában Balla arra kérte az elszórtan álldogáló hallgatóságot, hogy az út túloldaláról és a faluközpont távolabb eső pontjairól menjenek közelebb a szónokokhoz. („Ha együtt vagyunk, velünk senki nem bír!”)³⁴ Ahogy a tömeg összesűrűsödött az iskola előtti betonlépcsők előtt, egyértelművé vált, hogy több százan vannak.

Harmadik felszólalásában Balla arra kérte azokat a férfiakat, akik már megkapták a behívóparancsukat, hogy a beszédek után a nagygyűlést szervező nőekkel együtt sétáljanak át a falu egyetlen pizasütődéjébe és biliárdklubjába, a Zitzer Clubba, és ott rendezkedjenek be „egy hosszabb együttlétre” mindaddig, amíg az asszonyok követelése nem teljesülnek. Balla emlékei szerint ezt a lépést, mint lehetséges opciót már előre megbeszélték a vendéglő üzemeltetőivel, akik a helyi közösség tulajdonában levő (eredetileg olajfúró munkások számára emelt) épületet bérelték, és akik már maguk is kaptak korábban néhány behívót. Mészáros Ildikó azonban úgy emlékszik, hogy a

³³ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 16–17.

³⁴ „Zitzer Szellemi Köztársaság (1992)...”, 36–38. perc.

bérlőket meglepetésként érte a tömeg érkezése, de feltétel nélkül támogatták a tüntetés ezen formáját.³⁵

Közvetlenül a nagygyűlés után több, mint száz ember gyűlt össze a Zitzer Clubban, a számuk az éjszaka folyamán egyre növekedett. Este nyolc óráig körülbelül százan írták alá a Békeliga megalakításáról szóló nyilatkozatot.³⁶ Nyolc órakor az összegyűlteket meglátogatta a községi elnök (Sarnyai Ottó) és a végrehajtó tanács elnöke (Újhelyi Lukács), akik ígéretet tettek, hogy megkísérik megkeresni a katonai illetékeseket a párbeszéd megkezdése érdekében.³⁷ Semmi nem utal arra, hogy e kapcsolatfelvétel akár egyetlen alkalommal is megtörtént volna az ellenállás ideje alatt.

Kovács István *Asszonyok lázadása* (2017) című, az oromhegyesi eseményeket feldolgozó dokumentumfilmjéből kiderül, hogy az egykori résztvevők eltérően emlékeznek arra, hogy a nagygyűlést követő éjszakán a parancsmegtagadók már bent éjszakáztak-e a klubban, vagy csak másnap reggel költöztek-e be, azonban a legendaképződés mechanizmusainak tetten érése szempontjából ennél lényegesen izgalmasabb az a közösségi emlékezetből kitörölhetetlen esemény, mely szerint a gyűlést követően – más emlékezők szerint már a gyűlés alatt – a jelenlévők tudomására jutott, hogy a falu köré a katonaság gyűrűt vont; megfélemlítés céljából más egységek mellett kirendelték a nemrég Kanizsára vezényelt harckocsikat – a legelterjedtebb változat szerint összesen kilencvenkét járművet –, és lövegeiket a falu irányába – egyesek szerint egyenesen a templomtorny felé – irányították. Bár az akkori sajtó-

³⁵ RÁCZ Krisztina, „A tankokkal körülvett...”, 146.

³⁶ Az aláírók névsora mindössze három nap alatt ezer fősre duzzadt.

³⁷ A békenagygyűlésre is meghívták őket, de ott nem jelentek meg, amit Balla szavá is tett egy felszólalásában.

ban megjelent egy helyszínen készült kép (Veréb Simon fotója), melyen egy tank és egy másik jármű ágyúcsöve világosan felismerhető, máig nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy 1992-ben valóban páncélosok vették körül Oromhegyest.³⁸ Az ellenállás kulcsfigurái közül például senki nem látta saját szemével azokat, Kovács filmjében pedig Milan Erdeljan, nyugalmazott zentai katonatiszt azt állítja, hogy egész Vajdaságban nem volt ekkor ennyi harckocsi, Oromhegyesnek – e határközeli apró falunak – pedig stratégiai szempontból semmilyen értéke nem volt. Balla azonban – egy 2017-ben Rácz Krisztina által készített oral history interjúban – Erdeljan állítására reagálva kijelentette, hogy a békenagygyűlés után az egyik oromhegyesi mozgósított Zastava 101-es típusú gépkocsijával körbenézett a környéken, s nem csak összszámolta a kilencvenkét harckocsit, de még az őket irányító katonákkal is elbeszélgetett, akiktől megtudta, hogy az ágyúk éles lőszerrel vannak töltve, és csak a tűzparancsot várják.³⁹ A helyzetet tovább árnyalja, hogy a Magyar Szó napilap egy 1992. május 15-ei cikkéből az derül ki, hogy Velemir Armuš, a kanizsai új kaszárnya parancsnoka szerint az Oromhegyessel szomszédos Velebit falu alatt valóban katonai gyakorlat folyt féltucat harckocsival és egyéb harcászati eszközzel, de kijelentette: „az oromhegyesi polgároknak nincs mitől tartaniuk, ez a hadsereg a néppel van.”⁴⁰ A tankok egyébként nem kezdték ágyúzni a falut. Az ellenállók szerint azért, mert a VMDK küldöttségének sikerült tárgyalnia az illetékesekkel – az egyik verzió szerint magával Slobodan Milošević-tyel –,

³⁸ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 108.

³⁹ RÁ CZ Krisztina, „A tankokkal körülvezt...”, 145.

⁴⁰ GERGELY József, „Indokolt-e az aggodalom? – Az oromhegyesi békemegmozdulás két napja – Kanizsáról két autóbusz tartálékost vittek el”. *Magyar Szó*, 1992. máj. 12., 7.

és elérték, hogy az egységeket visszarendeljék.⁴¹

Az ellenállás első szakasza 51 napig tartott. A sokszor csak békecsárdának hívott Zitzer Club barakkszerű épületében és annak udvarában körülbelül kétszázan tartózkodtak a nap huszonnégy órájában, elsősorban a behívót elutasító férfiak, akik számára a folyamatosan érkező adományoknak köszönhetően végig biztosított volt az élelemellátás. (A mindennapi főtt ebédéről Lukácsi Mária szakácsnő gondoskodott.) A résztvevők már a kezdetekkor is fontosnak érezték, hogy a vendéglátóhely tereiben az ellenállásra utaló feliratokat helyezzenek el. Olyan ironikus mondatok kerültek a Zitzer falára, mint a „Tavasza van, és én Szerbiában élek! (?)”, vagy a *Hupikék törpikék* Hókuszpókjának idézésével kezdődő: „»Nézd Szijamiau! Milyen zöldek a fák, milyen kék az ég, s nézd a pillangókat! Undorító. Undorító ez a Tavasz!« Különösen itt és most a Vajdaságban, Szerbiában.” A következő kiírás pedig minden kétséget kizáróan egy sajátos közös identitás megkonstruálását szolgálta: „Mi vagyunk a legszebbek, a legfiatalabbak, frissek, üdék és kívánatosak. Ha hiszitek, ha nem, ez tény! Ha valaki azt állítja, hogy nálunk szebb, az vagy hazudik vagy festi magát!” A feliratok mellé idővel mintegy 120 háborúellenes gyermekrajz is felkerült a falakra.⁴²

Már a békemegmozdulás első napján megalakult az Oromhegyesi Válságtörzs, amelynek tagjai Almási Vilmos, Bálint Klára, Hangya Szretén, Lukácsi Mária, Mészáros Ildikó, Sárkány Péter és Szabó Lukács voltak, Ballát pedig kinevezték főszervezőnek. Ugyanabban az összetételben alakult meg később a Békeliga elnöksége is. Faxgépük segítségével több mint ötven magánszemélyt, politikai, kulturális és tájékoztatási intézményt ér-

⁴¹ RÁ CZ Krisztina, „A tankokkal körülvezt...”, 145.

⁴² BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 11.

tesítettek arról, hogy bevonultak a Zitzer Clubba. A folyamatos híradás az eseményekről, a robbanófejek helyett – ahogy Rácz Krisztina fogalmaz – „hírekkel való bombázás” a Zitzer egyik védjegyévé vált.⁴³ Ötvennégy közleményük szövegét egy 1994-ben megjelent szamizdat kiadvány rögzítette.⁴⁴ Az első – május 11-én, hajnali 1 óra 30 perc-kor kelt – néhány soros közlemény felszólít minden mozgósítottat egész Vajdaság területéről, hogy amennyiben „személyes döntésük alapján” nem hajlandóak bevonulni, menjenek Oromhegyesre, és csatlakozzanak az ellenállókhoz. Ebben jelenik meg először a mozgalom ikonikussá vált jelmondata: „Egyedüli fegyverünk a szó!”⁴⁵

A benntartózkodók számára a Válságtörzs házirendet határozott meg, mely megtiltotta a szeszes italok fogyasztását a klub területén, és arra utasította őket, hogy minden nap nevezeték ki maguk közül három személyt, akik a tisztaságra felügyelnek majd. Kikötötték, hogy az ő utasításait ugyanúgy tiszteletben kell tartani, mint a Válságtörzs tagjaiét. A házirend harmadik – egyben utolsó – pontja pedig nemes egyszerűséggel így szólt: „A rendbontók nem kívánatosak körünkben!”⁴⁶

A visszaemlékezésekből és tudósításokból kiderül, hogy az ellenállás első szakaszában 150-200 fő tartózkodott egész nap a Zitzerben. A katonaköteles férfiak a helyi óvodából kölcsönkapott szivacsokon és a biliárdasztalokon aludtak az étterem nagytermében és irodáiban. A résztvevők a pizzasütőde udvarán minden este beszélge-

téseket, fórumokat tartottak, melyekhez bárki csatlakozhatott. Ezeken a különböző források becslései szerint 600–1200 fő volt jelen az első napokban, többnyire falusiak és környékbeliek, de – mivel a meghívott beszélgetőpartnerek között közéleti személyiségek, művészek és kisebbségi politikusok is rendszeresen megjelentek – a média képviselői is tudósítottak az eseményekről.⁴⁷

A nemzetközi nyilvánosság elérése az ellenállók egyik legfontosabb célja volt, ezért nagy mérföldkőnek számított, hogy a külföldi tájékoztatási eszközök közül a BBC magyar adása, a római Radio Radicale, a budapesti Fekete Doboz Kft., az MTI és az osztrák ORF tévétársaság is beszámolt az eseményekről.⁴⁸ (A békemegmozdulást követő évben a Deutsche Welle csatorna készített riportot a résztvevőkkel,⁴⁹ Marc Haenecke és Michael Leutner pedig 1995 nyarán forgatták le a faluban diplomafilmjüket, *Inkább szeretnék itt élni, mint Sarajevóban meghalni* címmel.)⁵⁰ A válságtörzs kommunikációjának fontos részét képezte, hogy közleményeiket gyakran külföldi politikai szervezeteknek és közéleti személyeknek címezték. Az ENSZ akkori főtitkára, Butrosz Butrosz-Gáli és az Európa Parlament mellett többek között

⁴⁷ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 33.

⁴⁸ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 48.

⁴⁹ „Egy falu békét akar (1993)”. riportfilm, YouTube, Közzétette: Jugoszláviai Magyar Archívum, 2018. ápr. 15., hozzáférés: 2021. 05.10,

<https://www.youtube.com/watch?v=h-QPAzk4wUE>.

⁵⁰ Marc HAENECKE és Michael LEUTNER, *Wir wollten lieber hier sterben als in Sarajevo* (1997; München: MME – Bayerischen Rundfunk – Hochschule für Fernsehen und Film), hozzáférés: 2021.05.10,

<https://www.youtube.com/watch?v=REXujX Yp-Ks>.

⁴³ RÁCZ Krisztina, „A tankokkal körülvett...”, 152.

⁴⁴ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*

⁴⁵ Itt még egy nyelvtani szempontból problematikusabb változatban: „Egyedüli fegyverünk a szavaink!”

⁴⁶ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 11.

üzenetet kapott Eric Clapton is, akit a tünnetők a „világ legjobb gitárosaként” szólítottak meg, s arra kérték, látogassa meg őket Oromhegyesen.

Ugyan Clapton nem jelent meg a faluban – sőt az sem tudjuk, hogy eljutott-e a hozzá a meghívás –, de a Zitzer területén számos vajdasági és magyarországi művész tiszteletét tette. Többek között fellépett Hevesi Tamás, Kalapács József, Dinnyés József, Waszlavik „Gazember” László, a Csalóka nevű népi együttes, Fábri Géza és Horváth Lehel népzeneészek, a *Napló* című szabadelvű hetilap szerkesztősege és Végel László is. Előadásokat tartottak egyebek mellett a transzcendentális meditációról, vajdasági magyar betyárdalokat és bujdosó katonadalokat énekeltek, monodrámájával fellépett Kasza Éva színművésznő a szabadkai Népszínházból, továbbá Ábrahám Irén és Faragó Edit az Újvidéki Színházból. Ötszáz néző előtt játszott a faluban a Tanyaszínház társulata, mely 1992 nyarán George Orwell politikai parabolájának szabadtéri változatával, az *Állatfarmmal* (r. Soltis Lajos) járta a háborúban álló ország északi tartományát. A meghívott vendégek névsorát és a beszélgetések tematikáját megvizsgálva egyértelművé válik, hogy a Zitzerben a szórakoztató jellegű programok sem valamiféle politikai vákuumban zajlottak, hanem – épp ellenkezőleg – mélyen beágyazódtak a társadalmi kontextusba.⁵¹

Az ellenállók 1992. június 26-án – a 46. napon – kikiáltották a Zitzer Szellemi Köztársaságot. A térségben zajló események ismeretében az államalapítás performatív aktusa akár ironikus gesztusként is olvasható, hiszen a kilencvenes évek elején számos ideiglenes szerb, bosnyák és horvát köztársaságot kiáltottak ki az egykori Jugoszlávia területén, melyeket az adott nemzetek minden áron hajlandóak voltak megvédeni. A

⁵¹ RÁCZ Krisztina, „A tankokkal körülvett...”, 151.

Zitzer Szellemi Köztársaságnak ezzel szemben – ahogy ez a tizenhét paragrafusból álló alapító okiratból kiderül – nincs területe, gazdasága, nincsenek határai és gazdaságon kívüli tevékenységei, ezért elfogadja minden ország alkotmányát, kivéve azokat a szakaszokat, paragrafusokat, cikkelyeket, amelyek bármely módon különbséget tesznek a polgárok között, szabad akaratauk és lelkiismeretük elleni tette kényszerítik őket, vagy bármilyen megtorló intézkedést irányoznak elő ellenünk.⁵² Az alapvetően pacifista és humanista általános rendelkezések mellett az alkotmány egyes részei tagadhatatlanul parodisztikusak és ironikusak. Ilyenek például a Köztársaság jelképeit leíró paragrafusok, melyekből egyrészt kiderül, hogy „a Köztársaságnak nincs zászlaja, sem pedig lobogója, mégpedig azért, nehogy a zászló kifeszítetlen maradjon, illetve a lobogót nehogy fényes szelek fújják,” másrészt, hogy a címere egy

„fehér alapon kék, sárga és zöld színnel keretezett négyzetben egy elképzelt szabályos háromszög csúcsain egy-egy biliárdgolyó, amelyeknek elhelyezkedése a következő: az alap és az oldalak találkozásánál jobbról a kék, balról a zöld, míg az oldalak találkozásánál a sárga. A három biliárdgolyó által körülhatárolt elképzelt háromszögbe fekete színű körvonal van írva, amely jelképezi a pizzát, de a legtökéletesebb síkidomot is.”⁵³

A színválasztással kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a kilencvenes években a békenagygyűlésen is felszólaló Nenad Čanak pártja, a független Vajdasági Köztársaságért síkra szálló Vajdasági Szociáldemokrata Liga (LSV) egy kék, sárga és zöld függőleges sá-

⁵² BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 100.

⁵³ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 101.

vokból álló vajdasági zászló bevezetését javasolta. Az indoklás szerint a trikolor három színének valamelyikét az ott élő nemzetek mindegyike magáénak vallhatja (a kéket a szlávok, a sárgát a románok, a zöldet a bosnyákok, a magyarok és a romák), a függőleges elrendezés pedig azt szimbolizálja, hogy egyik népcsoport sem áll a másik fölött. Emellett a kék szín az eget, a sárga a búzamezőket, a zöld pedig a rónaságot is jelképezi. (Ma ez az LSV hivatalos zászlója.)

A Zitzer Szellemi Köztársaság alkotmánya a címer mellett kijelöli továbbá azt is, hogy az államalakulat himnusza Maurice Ravel *Boléro* című műve. Később ezt azzal indokolták, hogy a darabot mindössze néhány hangszer kezdi játszani, majd fokozatosan egy sűrű szövésű, erőteljes rendszerré válik, s e gradáció polgári ellenállásuk közösségi természetével rokon.⁵⁴ Ettől valamivel különbözik Balla Lajos „Laci” interpretációja, aki szerint azért esett a választás a műre, mert abban a diszharmonia harmóniává válik.⁵⁵

A nyelvi, nemzeti és vallási különbségek miatt végzetesen megosztott posztjugoszláv térségben különös jelentőséggel bírt a rendelkezés, miszerint a Zitzer Szellemi Köztársaságnak nincs hivatalos nyelve és írásmódja. Az állampolgárok olyan nyelvet és írásmódot használhatnak, amely számukra a legmegfelelőbb.⁵⁶ Ahogy az alkotmány fogalmaz, a Köztársaság állampolgára lehet „minden egyén, függetlenül területi, faji, nemzeti, vallási, politikai és minden egyéb más hovatartozásától,” amennyiben elismeri

⁵⁴ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 99.

⁵⁵ RÁCZ Krisztina, „A tankokkal körülvett...”, 152.

⁵⁶ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 101.

az alkotmányt és kéri az állampolgárság megszerzését.⁵⁷

Figyelemre méltó még az a tétel is, mely szerint a Köztársaságnak „nincs hatalmi struktúrája, nincsenek szervei, az egyes országokban létrejövő mikroközösségeken, bázisközösségeken alapszik,” s az elképzelés szerint e közösségek négyévente tartanak világösszejöveteleket, melyeken megválasztják a nemzetközi koordinátorokat, akiknek lakhelyei a Zitzer Szellemi Köztársaság székhelyei lesznek az adott országban.⁵⁸ A moralitás és a kollektivizmus szempontjából pedig kulcsfontosságú a tétel, miszerint a „Köztársaság állampolgárai egyedül önmaguknak, lelkiismeretüknek és egymásnak tartoznak felelősséggel.”⁵⁹ Az alkotmány rendhagyó módon a szellemi államalapítás célját is kijelöli, azaz, hogy a rendelkezésére álló összes demokratikus eszközzel – beleértve a polgári engedetlenséget is – küzdjön azért, hogy az állampolgárokat megillessen „bármely egyéni, polgári és közösségi jog, amely nem sérti más ember ugyanilyen jogát.”⁶⁰ S amennyiben ez „a Föld minden országában alapvető és uralkodó jogszabállyá válik,” a Köztársaság beszünteti munkáját, hiszen „főlöskéssé válik a működése.”⁶¹ Amikor a szellemi köztársaság állampolgárai közel százötvenen lettek, elérkezettnek látták az időt, hogy az Európai Parlament bejegyezze közösségüket „mint erőszakellenes szervezetet, amelynek egyedüli célja a polgári engedetlenség megszervezése a mindenkori hatalom

⁵⁷ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 100.

⁵⁸ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 101.

⁵⁹ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 102.

⁶⁰ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 101.

⁶¹ BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 101.

jogsértő intézkedéseivel szemben.”⁶² Megkeresésükre azonban nem érkezett válasz.

Annak, hogy az ellenállók minduntalan süket fülekre találtak, számos oka lehet. Az oromegyesi magyarok etnikai hovatartozása – pontosabban kisebbségi mivolta – eleve determinálta beszédhelyzetüket a többségi nyilvánosság előtt, hiszen egy etnikai kisebbségnek értelemszerűen nem ugyanolyan a pozíciója a társadalomban, mint a többségnek, s részvételük a többségi diskurzusban annak függvénye, hogy milyen inklúziós és exklúziós magatartásformák a meghatározóak az adott társadalmi-politikai környezetben.⁶³ Ezért is érdekes, hogy a Zitzer közössége specifikus identitásuk megkonstruálásakor az etnikai/nemzetiségi dimenziókat – melyek bár időről időre megjelentek – másodlagosnak tartotta, sőt azon dolgoztak, hogy a nyilvánosság előtt mindennemű politikai ideológia hatóköre alól is kivonják magukat. Judith Butler érvelése szerint az identitás nem eleve adott, hanem performatív aktusok stilizált ismétlése során folyamatosan létrejövő képződmény.⁶⁴ Erika Fischer-Lichte ennek kapcsán kiemeli, hogy azokban a performatív aktusokban, amelyekben az identitás konstruálódik, „a társadalom testi erőszakot alkalmaz az egyénnel szemben” (esetünkben a szerbiai államhatalom a polgárokkal szemben), ám ugyanezek az aktusok teszik lehetővé, hogy az egyén általuk létrehozza önmagát – „akár úgy is, hogy alávetve magát a szankcióknak, eltér a társada-

⁶² BALLA Lajos-Laci, szerk., *Dokumentumgyűjtemény...*, 95.

⁶³ Thomas HYLLAND ERIKSEN, „Complexity in Social and Cultural Integration: Some Analytical Dimensions”, *Ethnic and Racial Studies*, 6. sz. (2007): 1055–1069, 1062.

⁶⁴ Judith BUTLER, „Performative Acts And Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory”, *Theatre Journal* 40, 4. sz. (1988): 519–531, 519.

lomban domináns elképzelésektől.”⁶⁵ A Zitzer Clubban összegyűlő parancsmegtagadó béketüntetők ennek értelmében egy olyan öndefiníciós közeget hoztak létre önmaguk számára, s tartottak fenn 96 napon keresztül, melyben sorozatos, tervszerűen következő performatív aktusok által konstruálták meg sajátos kisebbségi – de nem feltétlenül nemzetiségi – identitásukat.

Mivel azonban az ellenállók szándékosan nem körvonalazták saját ideológiai álláspontjaikat, a legkülönbébb csoportosulások és szubkultúrák kapcsolódhattak szabadon – saját olvasataik mentén – a Zitzer-mozgalomhoz.⁶⁶ A római székhelyű Transznacionális Radikális Párt például több levélben is támogatásáról biztosította a tüntetőket, a CBGB nevű legendás New York-i klubban Zitzer-tematikájú anarchista punkkoncertet tartottak 1993-ban, a német popénekes, Gerhardt Schöne békedalt írt az oromhegyesi ellenállásról *Tresnjevac* címmel, egy svéd aktivista újságíró házaspár, Erni és Ola Friholt Orust szigetén lévő otthonukban létrehozták a Zitzer Szellemi Köztársaság konzulátusát (és megalkották a vörös ribiszke ízű Zitzer-tortát).⁶⁷

A béketüntetéshez köthető legizgalmasabb művészeti aktus azonban minden bizonnyal a Berlinben élő vajdasági magyar

⁶⁵ Erika FISHER-LICHTE, *A performativitás esztétikája*, ford. Kiss Gabriella (Budapest: Balassi Kiadó, 2009), 33.

⁶⁶ RÁCZ Krisztina, „A tankokkal körülvett...”, 151.

⁶⁷ [N. N.], Erni Friholt (Sweden), *Peace Woman Across The Globe*. hozzáférés: 2021.05.10., http://wikipacewomen.org/wpworg/en/?page_id=1832.

képzőművész, Kerekes László⁶⁸ *A Szabadság Földalatti Múzeuma* elnevezésű projektje. Kerekes 1994 augusztusában egy 12 vízálló műanyagborítással bevont, vegyes technikával készült festményből álló sorozatot készített *SZABAD-TÉR* címmel szolidaritása jeléül, s ezeket Oromhegyesre postázta, hogy egy héten keresztül (augusztus 20–27.) kiállítsák őket a pizzasütőde egyik helyiségében, majd egy nyilvános esemény keretein belül ássák el őket a Zitzer területén, és betemetésük után öntsenek betont föléjük. A szigorú instrukciókat megfogalmazó kísérőlevelében az áll, hogy a munkákat semmilyen körülmények között nem szabad kiadniuk a kezükből, tilos bármiféle reprodukciójuk, és nem szabad megjelentetni róluk készült képeket sem a helyi újságokban. Felhívja rá a figyelmet, hogy gesztusértéke lesz annak, ha a faluba érkező vendégeknek megmutatják a szülőföldbe ástott, lebetonozott műalkotások helyét, továbbá leírja: „Azok, akik ott köröskörül most vicсорognak rátok, a művészet-

⁶⁸ Kerekes László (1954–2011) a vajdasági Ómoravicán született. Multimédia- és performanszművész, a transzavantgárd festészet jugoszláviai úttörője. 1972-től 1974-ig a legendás Bosch + Bosch csoport tagjaként alkotott. (A csoporttagjai voltak még többek között: Szombathy Bálint, Slavko Matković, Ladik Katalin, Fujkin István, Csernik Attila) Korai munkáiban az új médiumok lehetőségeivel foglalkozott, majd 1976-ban a festészet felé fordult. 1984–85-ben az Új Symposium művészeti szerkesztője volt. 1988-ban emigrált Jugoszláviából, ezt követően haláláig Berlinben élt, és visszatért a multimédia-művészethez. Először forgatott filmet lencse nélküli digitális kamerával, melyet 2007-ben a Berlinálén mutattak be. Híresebb munkái közé tartozik a land art szellemében készült, 1972-ben a kiszáritott Palicsi-tó medrébe rajzolt jelek és numerikus szimbólumok rendszere (*Tájkorrektció*), s a performansa, mely során megkorbácsolta a Jordán vizét.

hez úgysem értenek, úgyszincs ahhoz érzékük, ez a számukra elérhetetlen »más nyelven beszélés« nagyon, de nagyon idegesíti őket.”⁶⁹ A munkákhoz mellékelt plakát jelmondata pedig a következő: „Ott, ahol nincsenek katedrálisok, maguknak az embereknek kell katedrálisokká lenniük.”⁷⁰ A földfelszín feletti kiállítás finisszázásáról készült VHS-felvételből kiderül, hogy 1994. augusztus 27-én reggel 9 óra után Balla Lajos „Laci” határozott mozdulatokkal leakasztotta a képeket a Zitzer faláról, majd egy Miki egeres, Hollywood feliratú mappába csúsztatva azokat az érdeklődők kíséretében a földre helyezte őket, és rövid beszédet mondott, miközben a képekre friss betont öntöttek. (Ugyan semmi jel nem utal rá, hogy Kerekes később így rendelkezett volna, de 2011-ben, negyven nappal a művész halála után a Zitzer Szellemi Köztársaság egykori polgárai és más orromhegyesiek felszámolták *A Szabadság Földalatti Múzeumát*, azaz kiemelték a 17 évvel korábban eltemetett képeket, hogy az alkotónak emléket állítva restaurálják és újra kiállítsák őket.)⁷¹

A nagyszabású tervek és a békemozgalom nemzetközi kiterjesztésének kísérlete ellenére két hónappal a Zitzer Club elfoglalását követően érezhetően alábbhagyott az ellenállók lelkesedése, ami minden bizonnyal

⁶⁹ „A szabadság földalatti múzeumának létrehozása (1994. augusztus 19.)”, archív felvétel, 4–8. perc, YouTube, közzétette: Jugoszláviai Magyar Archívum, 2018. ápr. 5., hozzáférés: 2021.05.10, <https://www.youtube.com/watch?v=UKvo67iz6bQ>.

⁷⁰ *A szabadság földalatti...*, 1–3. perc.

⁷¹ „A földalatti múzeum mennybemenetele (2011. augusztus 15.)”. archív felvétel, YouTube, közzétette: Jugoszláviai Magyar Archívum, 2018. ápr. 16., hozzáférés: 2021.05.10, <https://www.youtube.com/watch?v=2pNznlZOAA>.

annak volt betudható, hogy ez idő alatt a hatalmi szervek egyetlen képviselője sem ült le velük egy tárgyalóasztalhoz, sőt egyáltalán nem reagáltak megkereséseikre. Viszont hangsúlyoznunk kell, hogy semmilyen erőszakos mozgósításra sem került sor a faluban, így a férfiak egyre bátrabban hagyták el a pizzasütőde területét, és tértek haza éjszákára családjaikhoz. A béketüntetés 52. napjától kezdődően már nem voltak állandó lakói Zitzernak, azonban az esti programok (pódiumbeszélgetések, kiállítások, ösztöndíj-estek, koncertek) továbbra is a mindennapok részét képezték egészen 1992 augusztusának utolsó szombatjáig. Mivel a hatalom három hónapon keresztül semmilyen jelét nem mutatta a párbeszédnek, a Zitzer közössége – Oromhegyes periférikus elhelyezkedéséből is következően – gyakorlatilag teljesen elszigetelt maradt. A falubeliek egyedül a Nők Feketében nevű belgrádi feminista békeszervezettel ápoltak valamivel szorosabb kapcsolatot, de ez később gyakorlatilag meg sem jelent a Zitzerről szóló narratívákban.⁷² Ám a passzív ellenállás beszüntetését talán mégis az indokolta leginkább, hogy az aratás kezdete szinte a teljes közösséget érintette, és nem tűrhetett halasztást.

A Zitzer Szellemi Köztársaság ugyan formálisan sohasem bomlott fel, de a kilencvenes évek közepe óta teljesen inaktív. Mára az egykori pizzasütőde emlékezeti helyé vált épületét a Horváth János utca 10-es szám alatt a helyi nyugdíjasegyesület birtokolja, a Zitzer nevet pedig az oromhegyesi sportegyesület viseli. Megoszlanak a vélemények arról, hogy volt-e bármilyen hatása a falubeliek elszánt és szürreális ellenállásának, de ha hihetünk az emlékezőknek, 1992. május 10-e, a békenagygyűlés napja után egyetlen embert sem mozgósítottak erőszakkal a faluból.

⁷² RÁCZ Krisztina, „A tankokkal körülvett...”, 148–149.

Bibliográfia:

- BALLA Lajos, szerk. *Kispiactól Oromhegyesig – lehetett bátran is félni (1991–1992)*. Oromhegyes: Oromhegyesi Faluház Alap, 2017, hozzáférés: 2021.05.10, https://issuu.com/yuhar/docs/kispiact_l_o_omhegyesig_-_lehet_b_r.
- BALLA Lajos-Laci, szerk. *Dokumentumgyűjtemény: A clubtól a Szellemi Köztársaságig*. Oromhegyes: Oromhegyesi Faluház Alap, [1994] 2012, hozzáférés: 2021.05.10, https://issuu.com/yuhar/docs/a_clubt_l_a_szellemi_k_zt_rsas_gig.
- FISHER-LICHTE, Erika. *A performativitás esztétikája*. Fordította KISS Gabriella. Budapest: Balassi Kiadó, 2009.
- BUTLER, Judith. „Performative Acts And Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory”, *Theatre Journal* 40, 4. sz. (1988): 519–531.
- RÁCZ Krisztina. „A tankokkal körülvett falu legendája – Legenda és valóság a Zitzer Szellemi Köztársaságban”. In *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése 1989–1999*, szerkesztette LOSONCZ Márk és RÁCZ Krisztina, 143–161. Budapest: L’Harmattan, 2018.
- [N. N.], Erni Friholt (Sweden). *Peace Woman Across The Globe*. hozzáférés: 2021.05.10., http://wikipacewomen.org/wpworg/en/?page_id=1832.
- HYLLAND ERIKSEN, Thomas. „Complexity in Social and Cultural Integration: Some Analytical Dimensions”. *Ethnic and Racial Studies* 30, 6. sz. (2007): 1055–1069.

Filmfelvételek:

- „A földalatti múzeum mennybemenetele (2011. augusztus 15.)”. Archív felvétel, YouTube. Közzétette: Jugoszláviai Magyar Archívum, 2018. ápr. 16., hozzáférés: 2021.05.10,

<https://www.youtube.com/watch?v=2pNznIZOhAA>.

„A szabadság földalatti múzeumának létrehozása (1994. augusztus 19.)”. Archív felvétel, YouTube. Közzétette: Jugoszláviai Magyar Archívum, 2018. ápr. 15., hozzáférés: 2021.05.10., <https://www.youtube.com/watch?v=UKvo67iz6bQ>.

KOVÁCS István. *Asszonyok lázadása*. Budapest: Szupermodern Filmstúdió, 2016, hozzáférés: 2021.05.10., <https://www.youtube.com/watch?v=OrGWqZSsoTU>.

HAENECKE, Marc és LEUTNER, Michael. *Wir wollten lieber hier sterben als in Sarajevo*. 1997. München: MME – Bayerischen Rundfunk – Hochschule für Fernsehen und Film, hozzáférés: 2021.05.10., <https://www.youtube.com/watch?v=REXujXyp-Ks>.

„Zitzer Szellemi Köztársaság (1992)”. Archív felvétel, készítette: NAGY Róbert, YouTube. Közzétette: Jugoszláviai Magyar Archívum, 2018. ápr. 15., hozzáférés: 2021.05.10., <https://www.youtube.com/watch?v=z7vySLviLms&t=7962s>.